

УДК 930.2:34 070 (477)

Л. І. Ладига

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ СУДОЧИНСТВА
СЕРЕД НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ЗА ЧАСІВ ПОЛІТИКИ
КОРЕНІЗАЦІЇ (20–30-і РР. ХХ СТ.)**

Проголошення незалежності України дало змогу частині науковців остаточно відмежуватися від фальсифікацій та ідеологічних нашарувань радянського періоду. Свідченням нових політичних реалій стала поява об'єктивних, але незначних за обсягом праць з історії України. Різні аспекти правового становища національних меншин під час проведення коренізації у 1920-х рр. намагались дослідити В. Гончаренко, В. Чехович [1; 2]. Більш детально правове становище національних меншин упродовж 1917–1930-х рр. охарактеризовано у колективному виданні О. Мироненка, Ю. Римаренка, І. Усенка, В. Чеховича [3]. Воно стало вагомим підставою для подальшого опрацювання актуальної проблематики.

Упродовж 1990-х рр. українські вчені опублікували окремими виданнями або в часописах ("Український історичний журнал", "Віче", "Відродження" тощо) низку праць, предметом аналізу яких стали джерела про польську, німецьку, єврейську, російську, грецьку, молдавську, шведську меншини, ті чи інші аспекти реалізації їх прав на певній частині території України, вплив національної політики УЦР, КПРС-КПУ на їхнє становище в різні періоди існування України, забезпечення прав етнічних вихідців із Росії і Польщі в контексті дослідження сучасних міждержавних відносин із цими країнами. Це розширило тематику досліджень, збагатило її новим конкретно-історичним матеріалом, дозволило переосмислити як теоретичні засади, так і реальну практику запровадження і здійснення етнонаціональної політики.

Першими працями, в яких вивчались окремі аспекти проблеми судочинства серед національних меншин, створення національних судових камер стали дослідження В. Чирка, у яких він задіяв фонди ЦДАВОВУ: Ф.1 – ВУЦВК і Раднаркому України, Ф.5 – наркоматів внутрішніх справ, Ф.166 – наркомату освіти, Ф.2623 – наркомату праці, Ф.27 – комісії по землевлаштуванню, Ф.337 – держплану України, Ф.2605 – Всеукраїнської Ради профспілок, звертається він і до фонду 413, який найбільш широко розкриває можливості для вивчення сітки судових національних камер [4]. Із фонду 413 ним частково були опрацьовані справи: №1, 2, 4, 10, 25, 298, 323, 351, 367, 452, 459, 481, 482, 582, 591, 10% із яких стосуються судочинства серед національних меншин. У розкритті даної наукової проблеми, він приділив увагу і документам, які містяться у ЦДАГОУ (Ф.1, оп.6, 7, 9, 16) [5]. Ним

розкривається зміст джерел щодо історії створення та функціонування національних адміністративно-територіальних одиниць, діяльність уповноважених радянських і партійних органів, репресії щодо національних меншин в УСРР у 20–30-х рр. [6]. Органічним продовженням теми з акцентом на географічну локалізацію національних адміністративно-територіальних одиниць УСРР у 20–30-х рр. було видання історико-картографічного атласу, упорядниками якого виступили М. Панчук, О. Ковальчук, Б. Чирко [7].

Закономірним підсумком в осмисленні проблеми стала монографія колективу науковців під керівництвом М. Панчука [8]. Використовуючи політологічний аналіз, відповідні правові акти, автори простежили зміст судочинства щодо національних меншин у періоди існування Російської імперії, Австро-Угорської монархії, української державності 1917–1920 рр., УСРР–УРСР і сучасної України, при цьому юридичний та історичний аспект аналізу джерел здійснений опосередковано.

Особливий інтерес серед робіт радянського періоду з судочинства серед національних меншин за часів коренізації становить література 20–90-х рр. ХХ ст., яка присвячена діяльності радянських спецслужб. У їх числі необхідно виділити два основних типи досліджень: відкриті публікації та видання з грифом обмеження.

Праці, що призначалися для службового користування, виходили в основному у навчальних закладах КДБ. На жаль, ступінь таємності досліджень із грифом обмеження не дозволяє в повному обсязі зробити історіографічний огляд даної літератури.

У 20–30-і рр. ХХ ст. з'явилися перші роботи узагальнюючого характеру, зокрема перші чекістські праці присвячені Україні А. Малицького, Л. Бичкова, в яких діяльність українських чекістів розглядалася на тлі соціально-політичної ситуації в країні: антирадянські виступи, національна ворожнеча, форми придушення так званої контрреволюції радянською владою [9; 10].

Важливий блок робіт періоду незалежності України, в яких автори робили спроби аналізу судочинства серед національних меншин за часів політики коренізації в Україні, складають кандидатські та докторські дисертації Я. Верменич, Г. Васильчука, В. Букача, Л. Новохатько [11–14]. У них, спираючись на широку джерельну базу, дослідили причини запровадження політики коренізації, форми та методи її здійснення, частково розкрили сутність перетворень у сфері національних відносин у радянській Україні, показали обмеженість і приреченість більшовицької національної політики. Практично всі дослідники підкреслювали, що національна мова, культура, школа, судочинство стали знаряддям впливу більшовиків на населення, були інструментами у реалізації доктрини створення "нової радянської людини". Особливої уваги заслуговують ґрунтовні праці "Німці в Україні" та "Греки на українських теренах", де

зроблено детальний коментар до документів часів коренізації, яких публікується у додатках велика кількість [15; 16].

Політика коренізації, проголошена більшовиками у 1923 р., стосувалася багатьох аспектів життя суспільства: переведення на українську мову державного апарату, українізація освітніх закладів, наукових установ, театру й кіно, використання національних мотивів у музиці та живописі, забезпечення розвитку культур національних меншин тощо. Останніми роками з'явилося багато робіт, у яких аналізуються окремі напрями, аспекти, проблеми, пов'язані із проведенням національної політики більшовиків в Україні.

Значний архівний матеріал щодо забезпечення соціально-економічних та культурних потреб національних меншостей у ході здійснення політики коренізації введено в науковий обіг у кандидатських дисертаціях Н. Мельник, І. Балуби, О. Обидьонової, Л. Місінкевича [17–20]. Історики розкрили основні тенденції в політиці більшовиків щодо національних меншин, зосередили увагу на створенні та діяльності національних адміністративно-територіальних одиниць, культурно-освітніх закладів, державних структур, пов'язаних із забезпеченням інтересів національних меншин. Актуальною щодо розкриття нашої проблеми є стаття А. Пижика, де визначаються основні напрями сучасних історичних досліджень, присвячених вивченню окремих аспектів національної політики більшовиків в Україні за часів коренізації, зроблено їх історіографічний аналіз [21].

Велику цінність для розкриття проблеми мають дисертації різноманітного профілю. Вважаємо за необхідність відмітити, як найбільш наближені до дослідження, дисертації М. Алмаші, О. Бикова, О. Бенька, О. Олійника, В. Архипова [22–26]. Аналізуючи законодавство СРСР та УСРР ці дисертанти відзначали деякі позитивні зрушення стосовно захисту прав та свобод національних меншин у тому числі й через систему судочинства. Велике значення для розкриття проблеми має докторська дисертація Л. Рябошапки [27]. При підготовці дисертації він опрацював різноманітні архівні джерела: документи Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України; Центрального державного архіву громадських об'єднань України (фонди ЦК КПУ, СБУ); архіву Верховної Ради України; Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України (фонд Спілки письменників України); Державного архіву Львівської області (фонди обкомів КПУ Львівської і Дрогобицької областей, виконкомів Львівської обласної і міської рад депутатів трудящих, КРУ Наркомфіну СРСР м. Львова, Львівського обласного суду). Проведено історико-правовий аналіз нормативних актів, діловодної документації органів державної влади різних рівнів.

Найбільш поважною та наближеною до розкриття нашої проблеми є робота Л. Якубової "Етнічні меншини УСРР у 20-і – першій половині 30-х рр. ХХ ст.: історіографія та джерела дослідження", яка вийшла у

2007 р. [28]. Головними результатами цього дослідження стали: вперше запропонована класифікація джерел з історії етнопонаціональної політики у 1920-і – на початку 1930-х рр., представлений солідний перелік різнопланових джерел та літератури. Та все ж, у роботі не визначено складові політики коренізації, не виділено в окрему групу джерел документи органів ДПУ, судових та правоохоронних органів тощо.

Отже, проблема дослідження судочинства серед національних меншин в Україні перебуває в полі наукового інтересу вчених-істориків, які поступово намагаються заповнити існуючі прогалини у висвітленні цієї багатовимірної й актуальної теми. Однак їхні публікації, переважно, містять аналіз сучасного правового становища національних меншин у контексті конституційного й міжнародного права або мають винятково історичну, етнологічну, політологічну спрямованість. Що ж стосується історичної літератури, то ця тема відображена в ній фрагментарно, епізодично. Можна стверджувати, що, незважаючи на її чисельність, вона не відображає значного кола важливих сторін політики коренізації в 20–30-х рр. ХХ ст. До того ж, введені у науковий обіг документальні матеріали не стали предметом джерелознавчих досліджень, які б дозволили визначити ступінь достовірності інформації, що міститься в них, її цінність як джерела щодо судочинства серед національних меншин в Україні.

Література

1. **Гончаренко В. Д.** Правове забезпечення інтересів національних меншостей на Україні в 20-і рр. / В. Д. Гончаренко // *Правова держава. Міжвід. зб. наук. пр.; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького* / [ред. В. Цветков та ін.] – К.: Наук. думка, 1992. – Вип.2–3. – С.170–176.
2. **Чехович В. А.** Проблеми національно-державного будівництва України в роки НЕПу / В. А. Чехович– Х.: Ін-т внутрішніх справ, 1995.
3. **Мироненко О. М.** Українське державотворення: не витребуваний потенціал: Словник-довідник / Ю. І.Римаренко, І. Б. Усенко, В. А. Чехович; [ред. О. М. Мироненка]. – К.: Либідь, 1997.
4. **Чирко Б. В.** Національні меншини в Україні / Б. В. Чирко. – К.: Асоціація "Україна", 1995.
5. **Чирко Б. В.** Національні меншості на Україні у 20-х – на початку 30-х рр. (Огляд документів ЦДАЖР УРСР) / Б. В. Чирко // *Архіви України*. – 1990. – №1; "Шкідництво різних націй..." (Національні меншини на Україні у 20–30-х роках за документами ЦДАГО України) // *Архіви України* – 1992. – №4.
6. **Чирко Б. В.** Національні меншини в Україні / Б. В. Чирко – К.: Асоціація "Україна", 1995.
7. **Національні меншини в Україні. 1920–1930-і рр.:** Іст.-картогр. атлас / [упор.: М. Панчук та ін.]. – К.: Четверта хвиля, 1996.
8. **Національні меншини України у ХХ ст.:** Політико-правовий аспект / [авт. кол.: М. Панчук (керівник) та ін.]. – К.: ІПіЕНД, 2000.
9. **Малицький А.** Чека и ГПУ / А. Малицький. – Харьков, 1923.
10. **Бычков Л. Н.** ВЧК в годы гражданской войны / Л. Н. Бычков. – М., 1940.
11. **Верменич Я.**

Здійснення українізації 1920–1930-х рр.: політичний і культурні аспекти: автореф. дис.на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / Я. Верменич. – К., 1993. 12. **Васильчук Г.** Українізація вищих органів державної влади та управління УСРР (1920-і рр.): автореф. дис.на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / Г. Васильчук. – К., 1994. 13. **Букач В.** Національна політика в Україні (1921–1925): автореф. дис.на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / В. Букач. – К., 1994. 14. **Новохатько Л.** Соціально-економічні і культурні процеси в Україні у контексті національної політики радянської держави (20-і – сер. 30-х рр. ХХ ст.): автореф. дис.на здобуття наукового ступеня доктора. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / Л. Новохатько. – К., 1999. 15. **Німці** в Україні. 20–30-і рр. Збірник документів державних архівів України / [упор. Л. В. Яковлева та ін.]. – К.: КМП "Джая", 1994. 16. **Греки** на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь. – К.: Либідь, 2000. 17. **Мельник Н. І.** Національно-культурний розвиток болгарської меншини України в 20–30-х рр. ХХ ст.: автореф. дис.на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / Н. І. Мельник. – К., 1996. 18. **Балуба І. А.** Польська національна меншина України в 20–30-і рр. ХХ ст.: автореф. дис.на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / І. А. Балуба. – К., 1997. 19. **Обидьонова О. В.** Національні меншини Донбасу в 20–30-і рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / О. В. Обидьонова. – Донецьк, 2000. 20. **Місінкевич Л.** Національні меншини Поділля в 20–30-і рр. ХХ ст.: автореф. дис.на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України". – К., 2000. 21. **Пижик А.** Національна політика більшовиків в Україні (1923–1933): сучасна історіографія проблеми / А. Пижик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія (До 10-річчя проголошення незалежності України – 2002. – №63–64. – С.23–24. 22. **Алмаші М.** Захист прав національних меншин в Україні: дис... кандидата юрид. наук / М. Алмаші. – К., 2004. 23. **Биков О.** Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 "Конституційне право" / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України / О. Биков. – К., 2001. – 16 с. 24. **Бенько О.** Державно-правові аспекти політичного терору на Україні (1917–1953 рр.): дис... кандидата юрид. наук / О. Бенько. – К., 1994. 25. **Олійник О.** Народний комісаріат внутрішніх справ України (1917–1941рр.): структура, функції, діяльність: дис... кандидата юрид. наук / О. Олійник. – Х., 2000. 26. **Архипов В.** Еволюція державної політики щодо національних меншин в Україні: дис...канд. політ. наук / В. Архипов. – К., 1994. 27. **Рябошапко Л.**

Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000): дис... доктора юрид. наук / Л. Рябошапко. – Х., 2002. 28. Якубова Л. Етнічні меншини УСРР у 20-і – першій половині 30-х рр. ХХ ст.: історіографія та джерела дослідження / Л. Якубова. – К, 2006.

Ладыга Л.И. Современная украинская историография судопроизводства среди национальных меньшинств во времена политики коренизации (20–30-е гг. ХХ в.)

Проанализированы труды по проблеме исследования истории судопроизводства среди национальных меньшинств во времена политики коренизации в 20–30-е гг. ХХ в.

Ключевые слова: национальные меньшинства, исторический источник, политика коренизации, судопроизводство, Советская Украина, ГПУ.

Ладига Л. І. Сучасна українська історіографія судочинства серед національних меншин за часів політики коренізації (20–30-і рр. ХХ ст.)

Проаналізовано праці з проблеми дослідження історії судочинства серед національних меншин за часів політики коренізації в 20–30-і рр. ХХ в.

Ключові слова: національні меншини, історичне джерело, політика коренізації, судочинство, Радянська Україна, ДПУ.

Ladyga L. I. Modern Ukrainian historiography of the legal proceeding among national minorities at times of the policy of Corenizaciya (20–30 XX cr.)

The detailed analysis of sources on history of national minorities at the times of corenizaciya in contemporary scientific literature was given, and recommendations on the use of investigation results in scientific and educational branches are suggested.

Key words: national minorities, historical source, policy of Corenizaciya, judicial proceeding, Soviet Ukraine, "GPU".